

1837-1923 SÜRECİNDE BURSA'DA İPEKÇİLİK SEKTÖRÜNÜN SOSYO-EKONOMİK ANALİZİ*

*Nuran BAYRAM***

ÖZET

Bu çalışmada, 1837-1923 yılları arasında Bursa'da ipekçilik sektörünün ekonomik analizi tarihsel kaynaklardan elde edilen sayısal veriler çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. 1888-1905 yılları arasında Hudâvendigâr Vilâyeti ile İzmit Sancağı'nun yaş koza üretimindeki hâsıl olan gelişme payının %361 oranında artış gösterdiği tespit edilmiştir. 1913-1915 yılları arasında ipekçilik sektöründe çalışan işçilerin günlük ücretlerindeki artış oranının %5.2 olduğu elde edilmiştir. 1914 yılında koza üretiminin 1909 yılına nazaran yaklaşık 2.9 kat azaldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: 1837-1923 Bursa, Hudâvendigâr Vilâyeti, İpek Yetiştiriciliği, Koza.

* Bu araştırma TÜBİTAK (Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu) tarafından desteklenen 111K295 nolu ve "Bursa'da Koza Yetiştiriciliği ve İpekli Dokumacılık Sektöründe Sosyo-Ekonomik Değişim Analizi (1837-1990)" başlıklı proje kapsamında hazırlanmıştır. İlgili araştırma 27 Haziran - 1 Temmuz 2012 tarihleri arasında Yunanistan'ın Girit Adasındaki Rethymno (Resmo) kentinde düzenlenen 20. CIEPO (COMITÉ INTERNATIONAL DES ÉTUDES PRÉ-OTTOMANES ET OTTOMANES) konferansında "1837-1923 Sürecinde Bursa'da Koza Üreticiliği ve İpekli Dokumacılık Sektörünün Sosyo-Ekonomik Durumu" başlıklı panelde bildiri olarak sunulmuştur.

** Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi, İİBF, Ekonometri Bölümü, nuranb@uludag.edu.tr

ABSTRACT

The Socio-Economic Analysis of Silk Industry in Bursa in Process 1837-1923

This study, evaluates the economic perfo mans of silk industry in Bursa between 1837-1923, based on data drawn from historical sources. It finds that the silkworm cultivation levels in Hudavendigâr Province and İzmit township between 1888-1905 increase 361%. The study also find a 5.2% increase in the daily wages of the workers employed in silkworm cultivation. Finally, the data show that silkworm production in 1914 decreased approximately 2.9 times compared to the production level 1909.

Key Words: 1837-1923 Bursa, Hudâvendigâr Province, Silkworm Cultivation, Cocoon.

1. Giriş

Osmanlı döneminde Bursa, ipekçilik sektörünün en önemli şehirlerindendir. 19. yüzyılın ortalarına kadar ham ipeğin üretimi evlerde ve mahallelerde geleneksel yöntemlerle ve tepme mançınıklar vasıtasıyla yapılırken, 19.yüzyılın ortalarından itibaren sektörde fabrikalaşma süreci başlamıştır. Bursa’da ham ipek üreten ilk fabrika 1837 yılında, ipekli dokumacılık yapan ilk fabrika ise 1908 yılında kurulmuştur. Kozadan ipek teli çekme ve ipek ipliğinden dokumacılık yapma açısından yenileşme sürecini ifade eden bu yıllar, sektörde önemli gelişmeleri ve değişimleri ortaya çıkarmıştır. Hazırlanan bu çalışma, belirtilen süreçte ipekçilik sektörünün ekonomik analizini tarihsel kaynaklardan elde edilen sayısal veriler çerçevesinde değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

2. Osmanlı Devleti’nde Koza Üretimi ve Hudâvendigâr Vilâyeti’nin Yeri

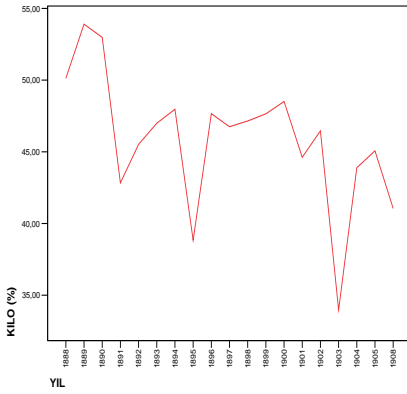
Osmanlı Devleti ve Hudâvendigâr Vilâyeti ile İzmit Sancağı’nın 1888-1908 yılları arasında yaş koza üretimi ve öşür gelirleri aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 1. Osmanlı Devleti ve Hudâvendigâr Vilâyeti ile İzmit Sancağı'nın yaş koza üretimi ve öşür gelirleri (1888-1908)

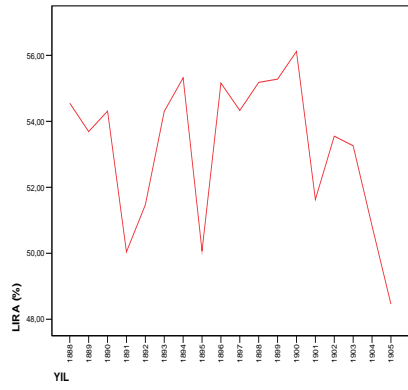
Yıllar	Osmanlı Devleti		Hudâvendigâr Vilâyeti ile İzmit Sancağı'nda		Hudâvendigâr Vilâyeti ile İzmit Sancağı'nın	
	Yaş Koza Üretimi (Kilo)	Öşür Gelirleri (Osmanî Lira)	Yaş Koza Üretimi (Kilo)	Öşür Gelirleri (Osmanî Lira)	Yaş Koza Üretimindeki % payı	Öşür Gelirlerindeki % payı
1888	4.104.000	45.593	2.057.497	24.870	50.13	54.55
1889	5.730.000	69.028	3.088.583	37.063	53.90	53.69
1890	7.485.000	90.096	3.965.726	48.935	52.98	54.31
1891	8.000.000	82.759	3.426.027	41.412	42.83	50.04
1892	9.500.000	100.776	4.324.670	51.868	45.52	51.47
1893	9.812.000	119.707	4.610.584	65.005	46.99	54.30
1894	9.550.000	88.776	4.581.105	49.108	47.97	55.32
1895	8.860.000	84.138	3.439.984	42.125	38.83	50.07
1896	11.300.000	98.312	5.386.119	54.230	47.66	55.16
1897	9.000.000	83.138	4.207.392	45.167	46.75	54.33
1898	10.500.000	112.246	4.950.315	61.932	47.15	55.18
1899	12.900.000	153.408	6.146.620	84.803	47.65	55.28
1900	10.580.000	116.279	5.132.524	65.255	48.51	56.12
1901	11.800.000	122.725	5.264.984	63.362	44.62	51.63
1902	11.250.000	130.470	5.226.827	69.862	46.46	53.55
1903	16.000.000	181.681	5.434.490	96.766	33.97	53.26
1904	13.900.000	144.317	6.100.919	73.353	43.89	50.83
1905	16.500.000	206.343	7.436.000	100.000	45.07	48.46
1906	17.000.000	194.015	-	-	-	-
1907	18.000.000	249.943	-	-	-	-
1908	18.338.000	198.417	7.527.000	-	41.05	-

Kaynak: Kevork Torkomyan, *İpekböceği Beslemek ve İpekböceği Tohumu İstihsâl Etmek Usûl ve Kavâidi*, Düyûn-ı Umûmiyye-i Osmaniye Varidât-ı Muhassasa İdaresi Matbaası, Dersâadet, 1326, s.35; *Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi*, 1325, s.268.

Tablodan da görüldüğü gibi, Osmanlı Devletinin 1888-1908 yılları arasında yaş koza üretimi yaklaşık %447 oranında artış göstermiştir. Bilindiği gibi, 1888 yılında İpekçilik Okulu (Harir Darüttalimi) kurulmuştur. Okulun kuruluş tarihinde kozanın öşür geliri 45.593 Osmanlı Lirası iken, 1908 yılında 198.417 olarak (%435) artış göstermiştir. Aynı şekilde, 1888-1905 yılları arasında Hudâvendigâr Vilâyeti ile İzmit Sancağı'nın yaş koza üretimindeki hâsıl olan gelişme payı %361, öşür gelirlerindeki hâsıl olan gelişme payı ise %402 oranında olmuştur.

Grafik 1. Hudâvendigâr Vilâyeti ile İzmit Sancağı'nın yaş koza üretimindeki % payı

Grafik 2. Hudâvendigâr Vilâyeti ile İzmit Sancağı'nın öşür gelirindeki % payı

Hudâvendigâr Vilâyeti ile İzmit Sancağı'nın yaş koza üretimindeki % payı 1888 yılında yaklaşık %50 iken, 1905 yılında yaklaşık %45 olmuştur. Bu pay 1903 yılında %34 ile en düşük değere ulaşmıştır. Grafik 2 incelendiğinde, Hudâvendigâr Vilâyeti ile İzmit Sancağı'nın yaş koza üretiminin öşür gelirindeki % payı 1904 yılında %48 ile en düşük değer de iken, 1900 yıllında %56 ile en yüksek değere ulaşmıştır.

Tablo 1'de belirtildiği gibi, Osmanlı Devleti'ne ait 1908 yılı yaş koza üretimi 18.338.000 kilodur. Bu yıla ait yaş koza üretiminin vilâyetlere göre dağılımı ise aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 2. 1908 yılı yaş kozanın üretiminin vilâyetlere göre dağılımı

Vilayetler	Kilo
Hudâvendigâr Vilâyetiyle İzmit Sancağında	7.527.000
Beyrut ve Suriye Vilâyetleriyle Cebel-i Lübnan'da	5.641.000
Selânik-Manastr-Kosova ve Yanya Vilâyetlerinde	1.793.000
Edirne Vilâyetinde	1.639.000
Adana ve Haleb Vilâyetlerinde	755.000
Trabzon ve Sivas-Mamuretül aziz ve Erzurum Vilâyetlerinde	126.000
Aydın ve Cezâyir-i Bahr-ı Sefid Vilâyetleriyle Biga Sancağında	285.000
Diyarbakir-Musul-Bağdad Vilâyetlerinde	170.000
Ankara ve Konya Vilâyetlerinde	102.000
Toplam	18.338.000

Kaynak: Kevork Torkomyan, *İpekböceği Beslemek ve İpekböceği Tohumu İstihsâl Etmek Usûl ve Kavâidi*, Düyûn-ı Umûmiyye-i Osmaniye Varidât-ı Muhassasa İdaresi Matbaası, Dersaadet, 1326. s.13-14

Tablo 2'den de görüldüğü gibi 1908 yılında yaş koza üretim değeri en fazla olan vilayet Hudâvendigâr Vilâyetiyle İzmit Sancağıdır.

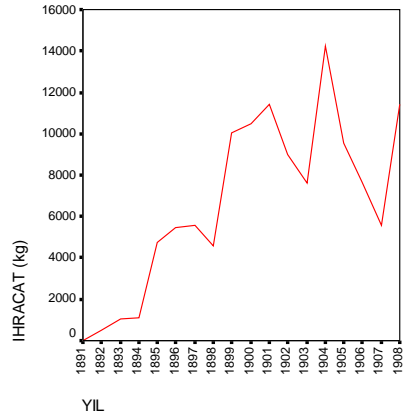
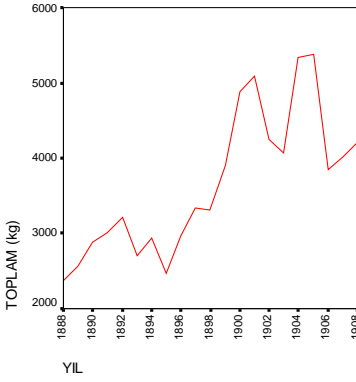
Hudâvendigâr Vilâyeti ile İzmit Sancağı'nda 1888-1908 yılları arasında beslenilmiş olan yerli ve yabancı ipek tohumu ve yabancı ülkelere yapılan yerli ipek tohumu ihrâcâtı miktarları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 3. Hudâvendigâr Vilâyeti ile İzmit Sancağı'na ait beslenilmiş yerli ve yabancı ipek tohumu ile yabancı ülkelere yapılan yerli ipek tohumu ihrâcâtı miktarları

Yıllar	Beslenmiş yerli tohumu		Beslenmiş yabancı tohumu		Toplam		Yabancı Ülkelere ihrâç olunan	
	Kilo	Gram	Kilo	Gram	Kilo	Gram	Kilo	Gram
1888	475	-	1900	-	2375	-	-	-
1889	947	425	1613	225	2560	650	-	-
1890	912	575	1694	800	2877	375	-	-
1891	2364	950	639	650	3004	600	24	950
1892	2909	400	302	700	3212	100	507	925
1893	2635	325	73	375	2710	700	1048	675
1894	2903	425	34	450	2937	875	1104	475
1895	2458	750	13	525	2472	275	4730	975
1896	2890	475	78	350	2968	825	5452	650
1897	3298	15	42	475	3340	490	5546	975
1898	3082	525	222	450	3304	975	4595	525
1899	3851	800	49	275	3901	75	10060	300
1900	4884	525	2	675	4887	200	10480	650
1901	5066	350	25	75	5091	425	11438	-
1902	4196	700	45	700	4242	400	8996	550
1903	4043	625	20	650	4064	270	7624	725
1904	5324	875	16	875	5341	750	14238	25
1905	5361	500	13	150	5374	650	9557	500
1906	3843	825	1	-	3844	825	7695	900
1907	4018	600	1	200	4019	800	5573	850
1908	4201	900	9	325	4211	225	11397	725

Kaynak: Kevork Torkomyan, *İpekböceği Beslemek ve İpekböceği Tohumu İstihsâl Etmek Usûl ve Kavâidi*, Düyûn-ı Umûmiyye-i Osmaniye Varidât-ı Muhassasa İdaresi Matbaası, Dersâadet, 1326. s.35

1888-1908 yılları arasında Hudâvendigâr Vilâyeti ile İzmit Sancağı'na ait beslenilmiş yerli ipek tohumunda yıllar itibariyle artış olduğu ve beslenilmiş yabancı ipek tohumunda da bir azalış olduğu Tablo 3'ten görülmektedir. 1888-1908 yılları arasında Hudâvendigâr Vilâyeti ile İzmit Sancağı'na ait beslenilmiş yerli ve yabancı ipek tohumunun toplam değeri ve ihraç edilen yerli ipek tohumunun değerleri aşağıdaki grafiklerde sunulmuştur.

Grafik 3. Hudâvendigâr Vilâyeti ile İzmit Sancağı'nın beslenmiş toplam ipek tohumu (kg)

Grafik 4. Hudâvendigâr Vilâyeti ile İzmit Sancağı'ndan ihrac edilen yerli ipek tohumu (kg)

Grafik 3 incelendiğinde Hudâvendigâr Vilâyeti ile İzmit Sancağı'nın beslenmiş olduğu toplam ipek tohumunda 1904 ve 1905 yıllarında yüksek değere ulaştığı, Grafik 4 incelendiğinde ise ihrac edilen yerli ipek tohumunun 1904 yılında maksimum değere ulaştığı görülmektedir. Her iki grafikten, Hudâvendigâr Vilâyeti ile İzmit Sancağı'nın hem beslenmiş toplam ipek tohumunda hem de ihrac edilen yerli ipek tohumunda yıllar itibariyle artış gösterirken 1906 yılında azalış gösterdiği görülmektedir.

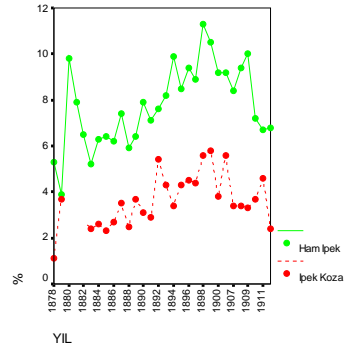
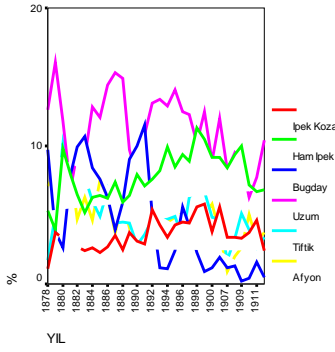
3. Osmanlı Devletinde İpek Koza ve Ham İpek İhracatı

1878'li yıllarda Osmanlı devletinin en önemli ihrac malları arasında buğday, üzüm, tiftik, afyon ve ham ipek bulunmaktadır. Bu malların ve ipek koza değerinin toplam ihracat içindeki payları dikkate alınarak Tablo 4 aşağıdaki gibi hazırlanmıştır.

Tablo 4. İpek Koza ve Ham İpek ihracatının toplam ihracat içindeki payı (%), (1878 – 1913)

	İpek Koza	Ham İpek	Buğday	Üzüm	Tiftik	Afyon
Yıllar	%	%	%	%	%	%
1878	1.1	5.3	9.7	12.6	1.7	7.1
1879	3.7	3.9	3.8	16.1	5.0	8.0
1880	-	9.8	2.6	11.8	10.2	5.3
1881	-	7.9	7.9	6.9	7.1	8.5
1882	-	6.5	9.9	9.5	9.7	4.7
1883	2.4	5.2	10.7	9.2	-	6.3
1884	2.6	6.3	8.4	12.8	6.0	4.6
1885	2.3	6.4	7.6	12.1	4.9	7.5
1886	2.7	6.2	6.3	14.4	6.8	6.3
1887	3.5	7.4	3.9	15.3	4.4	3.7
1888	2.5	5.9	5.9	14.9	4.5	5.9
1889	3.7	6.4	9.0	9.7	4.4	4.1
1890	3.1	7.9	10.0	7.7	2.8	5.5
1891	2.9	7.1	11.5	10.8	3.6	5.5
1892	5.4	7.6	5.0	13.1	4.7	4.5
1893	4.3	8.2	1.2	13.4	4.6	4.1
1894	3.4	9.9	1.1	12.9	4.7	4.5
1895	4.3	8.5	2.4	14.1	4.9	4.8
1896	4.5	9.4	5.6	12.5	3.3	5.1
1897	4.4	8.9	4.2	12.3	6.3	3.7
1898	5.6	11.3	2.3	10.2	6.9	4.7
1899	5.8	10.5	0.9	12.5	6.7	4.9
1900	3.8	9.2	1.2	8.9	4.8	5.8
1905	5.6	9.2	1.9	12.0	4.7	3.7
1907	3.4	8.4	1.2	8.3	1.7	0.9
1908	3.4	9.4	1.3	9.5	3.3	2.0
1909	3.3	10.0	0.2	8.9	5.1	2.6
1910	3.7	7.2	0.4	6.3	3.9	5.0
1911	4.6	6.7	1.6	7.7	2.6	3.1
1913	2.4	6.8	0.5	10.4	3.4	3.7

Kaynak: DİE, 19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti, Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt 1, s: 37.

Grafik 5. Çeşitli ürün ihracatının toplam ihracat içindeki payı, (1878 – 1913)

Grafik 6. İpek Koza ve Ham İpek ihracatının toplam ihracat içindeki payı, (1878 – 1913)

Osmanlı Devleti'nin en önemli ihraç malları arasında sayılan buğday, üzüm, tiftik, afyon ve ham ipeğin toplam ihracat içindeki paylarının dikkate alınarak hazırlandığı Tablo 4 ve bu değerlerin çizildiği Grafik 5 incelendiğinde, 1878-1913 yılları arasında ham ipek ihracat değerinin genellikle ilk üç mal arasında yer aldığı, 1898 ile 1909 yılları arasında da en yüksek değere sahip olduğu görülmektedir.

Ayrıca, hem Tablo 4'den hem de Grafik 6'dan görüldüğü gibi, ham ipek ihracatının toplam ihracat içindeki payı ipek koza ihracatına nazaran 1878-1913 yılları arasında daha fazla olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, 1898 ve 1899 yıllarında hem ham ipek ihracatının hem de ipek koza ihracatının toplam ihracat içindeki payının en fazla olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 5. Ülkelere göre toplam ihracat değeri ve ham ipeğin toplam ihracat içindeki payı (%)

Yıllar	Ham İpek		
	Fransa	Avusturya	İtalya
1840-42	30.4	-	-
1859-61	-	-	-
1860-62	38.6	-	-
1880-82	18.3	-	-
1890-92	-	-	-
1891-93	-	5.8	-
1900-02	31.1	4.5	48.2
1910-12	35.5	1.4	36.8 ¹

¹ 1910-1913 arası

Kaynak: DİE, 19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti, Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt 1, s: 63.

Osmanlı devletinin ham ipeği ihraç ettiği ülkelere ve ham ipeğin toplam ihracat içindeki payına bakıldığında 1840 yıllardan 1900'lü yıllara kadar arada kesinti olsa da en fazla Fransa'ya ihraç ettiği elde edilmiştir. Fransa'ya olan ihracatta 1880-1882 yılındaki azalış kozacılık faaliyetini derinden etkileyen Pebrine (Karataban) adlı ipekböceği hastalığından kaynaklanmış olsa gerektir. Bilindiği gibi bu hastalık 1860'larda Osmanlı sahasına girmiş ve 20 yıla yakın bir zaman için Bursa'da koza üreticilerine ve onlara bağlı üretim yapan fabrika sahiplerine ciddi sıkıntılar yaşatmıştır. Ham ipek ihracatında Avusturya'ya olan ihracatın yıllar itibariyle azaldığı Tablo 5'den görülmektedir. 1900'lü yıllarda Fransa'ya nazaran İtalya'ya daha fazla ham ipek ihraç edildiği tablodan görülmektedir. Ayrıca, 19. yüzyıl boyunca Bursa'daki ipek üretiminin %90'dan fazlasının Fransa'ya ihraç edildiği bilinmektedir (Erder, 1976).

1835-1875 yılları arasında teknoloji sayesinde üretim artmış ancak 1875 yılından sonra teknolojik bir gelişme yapılmamıştır (Erder, 1976). 1859 yılında Bursa'dan yapılan ihracat değerinin o yıla ait ithalat değerinden 2.6 kat daha fazla olduğu bilinmektedir (Erder, 1976).

4. Ham İpek Fabrikaları

1906 yılında Bursa merkezde 44 ipek fabrikası bulunurken, 1913 yılında bu sayı 41'e inmiştir. Yine Bursa Merkezde 1906 yılında 2.364 mancınık bulunurken, 1913 yılında ham ipek imalatında toplam olarak 1.824 mancınıklı 32 ve 1915 yılında 1.158 mancınıklı 20 fabrika çalışmıştır (DİE, Cilt 4, s: 134).

Bursa'da bir ipek fabrikası

Yukarıdaki fotoğrafta da görüldüğü gibi, ipek fabrikalarında genellikle genç bayanlar çalışmaktadır. Özellikle 19. yüzyıl boyunca genç bayanların evleninceye kadar fabrikalarda çalıştığı bilinmektedir (Erder, 1976). Ayrıca, 19. yüzyıl boyunca Bursa'daki ipek fabrikalarında %90'ın üstünde bayan işçiler çalışmaktayken bu oran 1923 yılında %4'e gerilemiştir (Erder, 1976).

1915 yılı itibarıyla Bursa'da 41 ham ipek imalatı yapan ve 6 ipek imalatı yapan fabrika bulunmaktadır. Bu fabrikaların hepsi muharrik güç ile çalıştıkları için fabrika olarak nitelendirilmiştir.

1913'de 32 fabrika (% 78'i), 1915'te 20 fabrika (% 48,8'i) kayıtlar arasında bulunmuştur. Böylece, 1913'den 1915'e çalışan fabrika sayısında %37,5 azalma olmuştur. Bu durumun, savaş nedeniyle koza üretiminde meydana gelen gerilemeden kaynaklandığı söylenebilir (DİE, Cilt 4, s: 133).

Tablo 6. 1915 yılı ham ipek imalatı ve ipek dokuma yapan fabrikaların mülkiyete göre dağılımı

	Mülkiyet			Toplam
	Hükümet	Anonim	Özel	
Ham ipek imalatı	14	-	27	41
İpek dokuma	1	1	4	6

Kaynak: DİE, Osmanlı Sanayii, 1913,1915 Yılları Sanayi İstatistiki, Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt 4, s: 15

Buna göre, ham ipek imalatı yapan fabrikaların 27'si, ipek dokuma yapan fabrikaların da 4'ü özeldir. Bursa ipek fabrikalarından hiç biri Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanamamıştır. Bunun nedeni, fabrika sahiplerinin bu konuda müracaat etmemelerinden kaynaklanmıştır (DİE, Cilt 4, s: 133).

Bursa'da ipek fabrikalarında genellikle krep döşen, krapon, ponje yapılmıştır. Krep, bürümcek, süre gibi iplikli kumaşlar ev tezgâhlarında dokunmaktadır.

Dış Ticaret İstatistiklerine gelince, 355 (seyrek ipek dokuma), 357 (safı ipek dokuma), 358 (karışık ipek dokuma) numaralarda üç liman ithalâtı 23.318.239 kuruş (eğer 1913 yılı ise; 2012 yılı değeri: 50.525.253,57 TL; eğer 1915 yılı ise; 2012 yılı değeri: 50.457.477,75 TL), ihracatı da 231.863 kuruştur (eğer 1913 yılı ise; 2012 yılı değeri: 502.393,72 TL; eğer 1915 yılı ise; 2012 yılı değeri: 501.719,80 TL). Bu durumda imalâtın, tüketimin ancak %4,5'ini karşıladığı söylenebilir (DİE, Cilt 4, s: 138)¹.

¹ **Bugünkü değer hesabı:**

X = Verilen değer

Daha öncede belirtildiği gibi, Bursa'da da ipek dokuma imalatı, evlerde, tezgâhlarda dokunmak suretiyle, çok eskidir. 1917 yılında bu şekilde çalışan 1.400 kadar tezgâh vardır. Bu sanayide muharrik güç kullanan fabrikaların kuruluşu ise çok yenidir. Fabrikaların hemen hepsi Meşrutiyet İdaresinden sonra kurulmuştur. 1915'te Savaş nedeniyle ipek (sanayii) büyük bir buhrana uğradığı için, fabrikaların işleyişi de durma noktasına gelmiştir. (DİE, Cilt 4, s: 137).

1916 yılında sözü edilen buhran ortadan kalkmıştır. İthalât da kesik olduğu için söz konusu fabrikaların tümü de büyük bir faaliyetle işlemişlerse de, 1917'de ipek değerinin çok yükselmesi nedeni ile faaliyetlerini sınırlamak zorunda kalmışlardır (DİE, Cilt 4, s: 137).

1913-1915 yılları arasında ham ipek imalatı ve ipek dokuma fabrikalarında çalışanların sayısı aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 7. 1913-1915 Yılları Arasında Ham İpek İmalatı ve İpek Dokumaya ait Çeşitli Bilgiler

		Ham ipek İmalatı		İpekli Dokuma	
		1913	1915	1913	1915
İşletme sayısı	Mevcut olan	41	41	6	6
	İşler durumda olan	32	20	6	2
Çalışanlar	Memur	-	-	25	20
	Ustabaşı ve işçi	3.648	2.316	781	347
	Toplam	3.648	2.316	806	367

Kaynak: DİE, Osmanlı Sanayii, 1913,1915 Yılları Sanayi İstatistiki, Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt 4, s: 119.

Daha önce de belirtildiği gibi, 1913 yılında ham ipek imalatında toplam olarak 1.824 mancınıklı 32 ve 1915 yılında 1.158 mancınıklı 20 fabrika çalışmıştır. Alınan bilgilere dayanılarak her mancınık başına 2 kişinin çalıştığı hesap edildiği için 1913 yılında, toplam olarak, 3.648 ve 1915 yılında 2.316 memur, usta ve işçi çalıştırılmıştır. Bunların ancak %5'i erkektir. Geri kalanı küçük kız ve kadındır. Görülüyor ki, 1915'te çalışanların sayısında %36.52 bir azalma vardır (DİE, Cilt 4, s: 134).

1913'de ipekli dokumada 4 fabrikada (6 fabrikanın 4'ünden bilgi alındığı için) 25'i memur, 16'sı ustabaşı, 765'i işçi (%63'ü kadın) olmak

$Y = X \cdot (\text{Geçmiş yıllara ait bir liranın 1998 yılı sonunda TL olarak değer}) / 1.000.000^*$ – Kaynak: DİE

Bugünkü değer = $[Y \cdot (\text{2012 endeks değeri-2003 yılı 100 bazlı})] / (\text{1998 endeks değeri} - \text{2003 yılı 100 bazlı})$ – Kaynak: TCMB

* 2005 yılında TL'den altı sıfır atıldığı için 1.000.000 değerine bölünmektedir.

üzere toplam olarak 806 ve 1915 yılında işlemiş olan (3 ve 6 no.lu) fabrikalarda 20'si memur, 94'ü ustabaşı, 333'ü işçi (43'ü kadın) olmak üzere toplam olarak 367 kişi çalışmıştır.

1913 yılında 2 fabrikada 705 işçiye 1.449.730 kuruş (2012 yılı değeri: 3.141.231,03 TL) ve 1915'te 33 işçiye 671.566 kuruş (2012 yılı değeri: 1.453.176,91 TL) ödenmiş olduğuna göre, bir işçi yılda 2.056 kuruş (2012 yılı değeri: 4.454,88 TL), günde 6,85 kuruş (2012 yılı değeri: 14,84 TL) ve 1915'de ise yılda 2.287 kuruş (2012 yılı değeri: 4.948,75 TL), günde 7,6 kuruş (2012 yılı değeri: 16,44 TL) kazanmış oluyor (DİE, Cilt 4, s: 138)².

1469 yılı için **tüketici fiyatları endeksi** 1,0 olarak alındığında 1913 yılı endeks değeri 307,6 ve 1915 yılı endeks değeri 370,0 olduğu için 1913-1915 yılları arasında **tüketici fiyatları endeksi** üzerinden yıllık enflasyon oranı yaklaşık olarak %9.7³ olarak gerçekleşmiştir (DİE, 2000). Bu durumda, yukarıda verilen verilere göre ipekçilik sektöründe çalışan işçilerin günlük ücretlerindeki artış oranı yıllık olarak %5.2⁴ şeklinde gerçekleşmiştir.

1915 yılında ham ipek imalatı ve ipek dokuma sanayinde işler durumda olan işletme sayısı 1913 yılına göre azalmıştır. Sözkonusu işletmelere çalışanlar açısından bakıldığında yine 1915 yılında 1913 yılına nazaran bir azalma olduğu elde edilmiştir. 1913'de 32 fabrika (%78'i) ve 1915'te 20 fabrika (%48.8'i) işler durumda faaliyet göstermiştir. Böylece, çalışan fabrika sayısında %37.5 azalma olmuştur. Bu durum, savaş dolayısıyla koza üretiminde hasıl olan gerilemeden ileri gelmiştir (DİE, Cilt 4, s:133). Diğer bir ifade ile, ham ipek imalâtı kozanın azalması karşısında savaştan etkilenmiş, dolayısıyla ipek dokuma imalâtı da azalmıştır (DİE, Cilt 4, s: 121).

² **Bugünkü değer hesabı:**

X = Verilen değer

Y = X . (Geçmiş yıllara ait bir liranın 1998 yılı sonunda TL olarak değer) / 1.000.000* –
Kaynak: DİE, 2000

Bugünkü değer = [Y. (2012 endeks değeri-2003 yılı 100 bazlı)] / (1998 endeks değeri -
2003 yılı 100 bazlı) – Kaynak: TCMB

* 2005 yılında TL'den altı sıfır atıldığı için 1.000.000 değerine bölünmektedir.

³ Bileşik faiz formülü kullanılarak hesaplanmıştır $(1 + r)^n = 1 + i$

⁴ Bileşik faiz formülü kullanılarak hesaplanmıştır $(1 + r)^n = 1 + i$

Tablo 8. Bursa İli için Açılan ipek tohumu kutusu ve Koza Üretimi.

Yıllar	Koza üretimi (ton)
1909	5.052
1913	3.857
1914	1.755

Kaynak: DİE, Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri, 1909, 1913, 1914, Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt 3, s: 68, 135, 212.

Ülke genelinde olduğu gibi Bursa ilinde de koza üretiminde yıllar itibariye giderek azalma gösterdiği elde edilmiştir. 1914 yılında koza üretiminin 1909 yılına nazaran yaklaşık 2.9 kat azaldığı görülmektedir. Bunun nedeni, 1912-1913 Balkan Savaşları olsa gerektir.

Sonuç

Bu çalışmada, 1837-1923 yılları arasında Bursa'da ipekçilik sektörünün ekonomik analizi tarihsel kaynaklardan elde edilen sayısal veriler çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devletinin 1888-1908 yılları arasında yaş koza üretiminin yaklaşık %447 oranında artış gösterdiği, 1888-1905 yılları arasında ise Hudâvendigâr Vilâyeti ile İzmit Sancağı'nın yaş koza üretimindeki hâsıl olan gelişme payının %361'e, öşür gelirlerindeki hâsıl olan gelişme payının ise %402 oranında artış gösterdiği tespit edilmiştir.

Hudâvendigâr Vilâyeti ile İzmit Sancağı'nın yaş koza üretimindeki % payı 1903 yılında %34 ile en düşük değerde iken, öşür gelirindeki % payı 1904 yılında %48 ile en düşük değere sahip olmuştur. Bunun yanı sıra, 1908 yılında yaş koza üretim değerinin en fazla olduğu vilayet Hudâvendigâr Vilâyetiyle İzmit Sancağı olarak belirlenmiştir.

Osmanlı Devleti'nin en önemli ihraç malları arasında sayılan buğday, üzüm, tiftik, afyon ve ham ipeğin toplam ihracat içindeki paylarının incelendiğinde, 1878-1913 yılları arasında ham ipek ihracat değerinin genellikle ilk üç mal arasında yer aldığı, 1898 ile 1909 yılları arasında da en yüksek değere sahip olduğu elde edilmiştir. Ayrıca, ham ipek ihracatının toplam ihracat içindeki payının ipek koza ihracatına nazaran 1878-1913 yılları arasında daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra, 1898 ve 1899 yıllarında hem ham ipek ihracatının hem de ipek koza ihracatının toplam ihracat içindeki payının en fazla olduğu tespit edilmiştir.

1913 yılında bir işçi yılda 2.056 kuruş ve günde 6,85 kuruş kazandığına göre, bu verilerin 2012 yılı değerleri hesaplandığında, bir işçi için yılda 4.454,88 TL ve günde 14,84 TL olarak elde edilmiştir. Aynı şekilde, 1915 yılında bir işçi yılda 2.287 kuruş ve günde 7,6 kuruş

kazandığına göre, 2012 yılı değerleri, bir işçi için yılda 4.948,75 TL ve günde 16,44 TL olarak hesaplanmıştır. Bu durumda, 1913-1915 yılları arasında ipekçilik sektöründe çalışan işçilerin günlük ücretlerindeki artış oranının %5,2 olduğu söylenebilir.

1906 yılında Bursa merkezde 44 ipek fabrikası bulunurken 1913 yılında bu sayı 41'e inmiştir. Yine Bursa merkezde 1906 yılında 2.364 mancınık bulunurken 1913 yılında ham ipek imalatında toplam olarak 1.824 mancınıklı 32 ve 1915 yılında 1.158 mancınıklı 20 fabrika çalışmıştır. Bunun yanı sıra, 1909-1914 yılları arasında Bursa ilinde koza üretiminin yıllar itibariyle giderek azaldığı elde edilmiştir. 1914 yılında koza üretiminin 1909 yılına nazaran yaklaşık 2.9 kat azaldığı tespit edilmiştir. 1914 yılında dünya savaşının başlaması, savaş yıllarında yaşanan sevk ve iskân uygulamalarına bağlı olarak nüfus kompozisyonunda meydana gelen değişim, I.Dünya Savaşından sonra başlayan işgaller süreci, Türk Kurtuluş Savaşı ve 1923 Nüfus Mübadelesi, Bursa ve çevresinde ipekböcekçiliği ve ipek üretimini büyük ölçüde geriletliği söylenebilir.

Kaynaklar

- DİE, 19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti, Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt 1
- DİE, Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri, 1909, 1913, 1914, Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt 3
- DİE, Osmanlı Sanayii, 1913,1915 Yılları Sanayi İstatistiki, Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt 4
- DİE, 2000, İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998
- Erder Leila Thayer, The Making of Industrial Bursa: Economic Activity and Population in a Turkish City 1835-1975, Princeton University, PhD. Thesis, 1976
- Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi, Def'a 34, Matbaa-i Vilâyet, 1324
- Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi, Def'a 34, Matbaa-i Vilâyet, 1325
- Torkomyan Kevork, İpekböceği Beslemek ve İpekböceği Tohumu İstihsâl Etmek Usûl ve Kavâidi, Düyûn-ı Umûmiyye-i Osmaniye Varidât-ı Muhassasa İdaresi Matbaası, Dersaâdet, 1326